

UN FRAGMENT DE DIPLOMĂ MILITARĂ DIN TIMPUL ÎMPĂRATULUI DOMITIAN

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Rezumat: Fragment de diplomă militară menționând mai multe trupe din provinciile Moesia Superior (sub guvernarea lui Cn. Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus) și din Moesia Inferior (sub Sex. Octavius Fronto); este vorba probabil de un corp expediționar, constituit din trupele celor două provincii, care l-a însoțit pe împăratul Domitian în anul 92 în Pannonia împotriva sarmaților. Diploma poate data din anul 93 p.Chr.

Cuvinte-cheie: Moesia Superior, Moesia Inferior, Pannonia, *alae*, *cohortes*.

La începutul lunii noiembrie 2013, colegul Eugen Nicolae mi-a oferit spre studiere imaginea electronică a unui fragment de diplomă militară¹, descoperit în partea de nord a Republicii Moldova (locul neprecizat)².

Fragmentul provine din *tabella I*. Din fotografia, fără scară, dar cu repere grafice, reiese că dimensiunile fragmentului sunt de aprox. 5 × 4,5 cm.

Depunerile de oxizi fac ca lectura r. 1 (*extrinsecus*) și 3 (*intus*) să nu fie sigură. Pe *intus*, textul este scris paralel cu profilul chenarului de pe *extrinsecus*, dar de sus în jos. În această situație, având iarăși ca reper *extrinsecus*, orificiile de prindere a tăblițelor se aflau pe marginea dreaptă (acum pierdută).

Textul păstrat este suficient pentru datarea diplomei în timpul domniei împăratului Domitian, așa cum rezultă din primul rând de pe *intus*. De asemenea, pe *extrinsecus*, în r. 6 (păstrat) se află numele guvernatorului unei provincii, pe care îl identificăm cu *Cn. Aemili[us Cicatricula Pompeius Longinus]*³; acesta mai apare

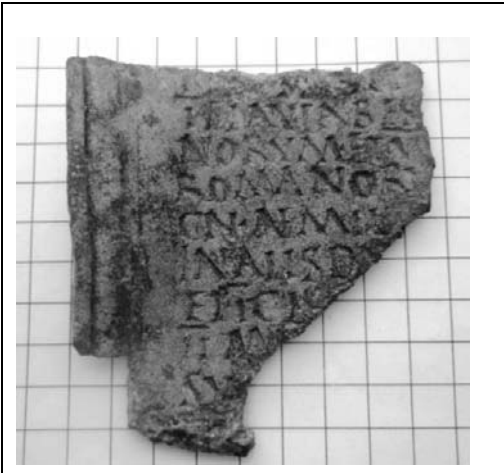

---

¹ Autorul mulțumește domnului dr. Eugen Nicolae pentru această informație; îmi amintesc că domnia sa mi-a oferit ocazia, cu mai mulți ani în urmă, de a ajunge la sursa unei alte diplome inedite, privitoare la *exercitus Dacicus* (publicată de noi în Drobeta, 11–12, 2002, p. 120–126; preluată în: AÉ, 2002, 1223; RMD, V, 384; ILD, 34).

² Pentru alte piese din surse asemănătoare, vezi Fl. Matei-Popescu, *Două fragmente de diplome militare romane descoperite pe teritoriul Republicii Moldova*, în *Simpozion de numismatică (Chișinău, 29 septembrie – 2 octombrie 2004)*, București, 2007, p. 95–108 (= *Dacia N.S.*, 51, 2007, p. 153–159); vezi AÉ, 2007, 1237–1238.

³ B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, col. 125–126, nr. 31 (abreviat *LP*; vezi și *LP*², 20:031).

în diplomele militare din 16 septembrie 94 și 12 iulie 96⁴, cu trupele provinciei Moesia Superior. De data aceasta, fragmentul cuprinde numele câtorva trupe aparținând armatelor celor două provincii moesice; în primele rânduri păstrate sunt menționate trupele din Moesia Superior, al cărei guvernator era personajul citat mai sus, apoi apar cele din Moesia Inferior al cărei legat, în anii 92-96, era *Sex. Octavius Fronto*⁵.

	<p><i>Extrinsecus:</i></p> <p>[- - - - -] N[oru?]M [mi]LIA[- - - - -] I FLAVIA BES[- - - - -] NORVM ET V[- - - - -] ROMANORV[m - - - - -] CN·AEMILI[o - - - - -] IN ALIS DV[- - - - -] ET I CL[- - - - -] II MA[- - - - -] SVG[- - - - -] -Q</p>
	<p><i>Intus:</i></p> <p>[- - - - -]R·DIVI·VESP[- - - - -] [- - - - -] GERMANICV[- - - - -] [- - - - -]TESTAT XII[- - - - -]</p>

În continuare, vom încerca o identificare a unităților militare care apar pe acest fragment de diplomă. De remarcat faptul că textul de pe *extrinsecus* a fost

⁴ CIL, XVI, 39 (datate 94/96); diplomele RMD, V, 335 = AE, 1998, 1616 și AE, 2008, 1716 din 16 septembrie 94; diploma RMD, I, 6 = AE, 1977, 72 din 12 iulie 96.

⁵ Vezi B. E. Thomasson, *LP*, col. 130–131, nr. 63 (vezi și *LP*², 20:063).

gravat fără utilizarea abrevierilor. Mai remarcăm că, în diplomele celor două provincii din timpul lui Domitian, trupele sunt înscrise în funcție de numărul de ordine, iar cele fără număr, la urmă. Numerotarea rândurilor propusă de noi are în vedere primul rând posibil reconstituibil.

Identificarea trupei din r. 1/2 este ipotetică; după literele păstrate, poate fi [(*cohors*) I *Hispa*]n[*oru*]m [mi]li[*aria*]⁶ (unica trupă *milliaria* din Moesia Superior); mai apare în această provincie în diplomele din 94 și 96 (citate *supra*).

Singura al cărei nume poate fi identificat cu siguranță este *cohors I Flavia Bessorum* (r. 3)⁷. Ea este „geamăna” trupei din Moesia Inferior, *cohors II Flavia Bessorum*⁸. Trupa era cunoscută din diploma de la Sisak din 8 mai 100⁹; ulterior, a mai apărut, într-o diplomă cu aceeași dată (proveniență necunoscută)¹⁰, precum și în alte câteva, tot din timpul domniei împăratului Traian¹¹. Apoi, a fost transferată în Macedonia, unde apare într-o inscripție bilingvă de la Heraclea Lyncestis¹². Noul fragment de diplomă reprezintă cea mai veche atestare a acestei cohorte în Moesia Superior.

Trupele din lacuna din r. 3 nu pot fi identificate cu precizie; propunerile noastre (v. *infra*) au în vedere lungimea rândului (în funcție de numărul literelor), precum și faptul că din ultima s-a păstrat finalul (genitiv plural), la începutul r. 4.

În continuarea rândului 4, din rațiuni de spațiu, propunem *V [Hispanorum]*¹³ (mai puțin probabil *V Gallorum*¹⁴). Tot în acest rând, următoarea trupă poate fi identificată cu *cohors VII Breucorum civium Romanorum*; aceasta se afla în

⁶ Despre această trupă: C. Cichorius, RE, IV, col. 279; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 151–152; J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, p. 38–39, nr. 96/59; C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002, p. 111–112, nr. 45.

⁷ W. Wagner, *Dislokation*, p. 96; J. Beneš, *Auxilia Romana*, p. 18, nr. 49/42; M. Zahariade, *The Thracians in the Roman Imperial Army*, I. *Auxilia*, Cluj-Napoca, 2009, p. 137, nr. 1 (13).

⁸ W. Wagner, *Dislokation*, p. 97; J. Beneš, *Auxilia Romana*, p. 18, nr. 50/13; C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 84–85, nr. 20; M. Zahariade, *Thracians*, p. 150, nr. 12 (24).

⁹ CIL, XVI, 46.

¹⁰ AE, 2008, 1731.

¹¹ Astfel, o diplomă din 16 mai 101 (AE, 2008, 1732); trei altele din anii 112 (AE, 2008, 1738), 112–114 (AE, 2008, 1739) și 115 (AE, 2008, 1740); în fine, încă una datată între 101–115 (AE, 2009, 1820).

¹² Anna et Jaro Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla, 19), Ljubljana, 1978, nr. 454 (= AE, 1974, 587); cf. M. Zahariade, *Thracians*, p. 333.

¹³ J. Beneš, *Auxilia Romana*, p. 41, nr. 99/82; W. Wagner, *Dislokation*, p. 155–156.

¹⁴ W. Wagner, *Dislokation*, J. Beneš, *Auxilia Romana*, p. 34, nr. 89/92; I. Piso, D. Benea, ZPE, 56, 1984, p. 281–282; C.C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 107–109, nr. 42.

Pannonia în anul 85¹⁵, apoi apare în Moesia Superior în diploma din 12 iulie 96¹⁶, fiind de altfel singura unitate militară din Moesia Superior cu apelativul *civium Romanorum* (v. începutul r. 5)¹⁷. Ulterior, va fi transferată în Pannonia¹⁸.

Urmează trupele din Moesia Inferior. Mai întâi erau înscrise două trupe de cavalerie: *in alis du[abus]* (r. 5); se păstrează parțial doar numele celei de-a doua, care poate fi *I Cl[audia Gallorum]*¹⁹. Următoarea (începutul r. 9) era probabil (*cohors*) *II Ma[ttiacorum]*²⁰; această cohortă era cunoscută până acum în Moesia Inferior prin diploma de la Oltina din 14 august 99²¹. Propunerile de completare a lacunelor din r. 8 și 9 (v. *infra*) au în vedere numărul literelor²². La începutul r. 10 excludem numele unei cohorte *Su[gambrorum]*, deoarece trupele cu acest etnic din Moesia Inferior au numărul de ordine *I*²³, or, trupa de la începutul r. 9 are deja numărul de ordine *II*.

Textul ar arăta astfel (literele păstrate sunt redată cu aldine; textul reconstituit este redat cu litere albe, între paranteze pătrate):

¹⁵ CIL, XVI, 31.

¹⁶ RMD, I, 6.

¹⁷ W. Wagner, *Dislokation*, p. 101: "Ihre Entfernung von Pannonien nach Moesien dürfte nicht erst unter Trajan für dessen weitausschauende Kriegspläne gegen die Daker, sonder unter Domitian vor sich gegangen sein, da sie in der Urkunde vom 8. Mai 100 mit der Bezeichnung «civium Romanorum» erscheint, die ihr bereits von diesem Kaiser als Auszeichnung verliehen sein muß".

¹⁸ W. Wagner, *Dislokation*, p. 101–103; A. Mócsy, RE, Suppl. IX, 1962, col. 622; J. Beneš, *Auxilia Romana*, p. 20, nr. 55/18; B. Lörincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*, I, Wien, 2001, p. 238.

¹⁹ J. Beneš, *Auxilia Romana*, p. 8-9, nr. 16; C. C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 69; Fl. Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 181–183. Presupunerea noastră despre prezența acestei trupe în diploma de la Cataloi din 14 iunie 92 (C. C. Petolescu, A.-T. Popescu, *O nouă diplomă militară privitoare la provincia Moesia Inferior în Studia historica et theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*, București, 2003, p. 73–92; variantă: *Ein neues Militärdiplome für die Provinz Moesia Inferior*, ZPE, 148, 2004, p. 269–276; preluată în AÉ, 2003, 1548) – în care, *ala II Claudia Gallorum* ar fi o eroare de gravare în loc de *ala I Claudia Gallorum* (vezi în acest sens și Fl. Matei-Popescu, *Roman Army*, p. 181) – se infirmă acum; o nouă diplomă militară (fragmentară; P. Weiß, *Chiron*, 38, 2008, p. 274–279, nr. 3 = AÉ 2008, 1715) din anii 82/83, cu trupele din Moesia, arată că *ala II Gallorum* era o trupă reală: II GAL[- - -]. Absența alei I Gallorum din diploma de la Cataloi se explică prin faptul că aceasta fusese trimisă, împreună cu alte trupe din Moesia Inferior, în expediție în Pannonia (v. mai departe, în text); după care s-a întors în Moesia Inferior, unde reappare în anul 97 (AÉ, 1997, 1774 = RMD, V, 338). Despre o eventuală prezență temporară a acestei trupe în *exercitus Cappadocicus*, vezi M. A. Speidel, *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*, Stuttgart, 2009 (Mavors. Roman Army Researches, XVI), p. 608–609.

²⁰ W. Wagner, *Dislokation*, p. 165–166; J. Beneš, *Auxilia Romana*, p. 45, nr. 108/71; Fl. Matei-Popescu, *Roman Army*, p. 222–224.

²¹ CIL, XVI, 44.

²² Propunerile au fost selectate dintre trupele care nu apar în diploma de la Cataloi din 14 iunie 92.

²³ În Moesia Inferior sunt cunoscute două cohorte cu acest etnic: *I Claudia Sugamborum veterana equitata* și *I Claudia Sugamborum tironum*; vezi W. Wagner, *Dislokation*, p. 185–187; J. Beneš, *Auxilia Romana*, p. 51–52, nr. 126/89 și 127–90; Fl. Matei-Popescu, *Roman Army*, p. 228–231, nr. 38–39.

[- - - - - HISPA]	
N[oru?]M [mi]LIA[- - - - -]	
I FLAVIA BES [SORVM ET I LVSITANORVM ET I MONTA]	37
<i>sive</i> .....[ET I CRETVM ET II FLAVIA COMMAGE]	41
NORVM ET V [HISPANORVM ET VII BREVCORVM CIVIVM]	39
5 ROMANORV [M ET SVNT IN MOESIA SVPERIORE SVB]	35
CN·AEMIL [O CICATRICVLA POMPEIO LONGINO ITEM]	38
IN ALIS DV [ABVS ET COHORTIBVS TRIBVS I ASTVRVM]	38
ET I CL [AVDIA GALLORVM ET I CILICVM MILIARIA ET]	38
II MA [TTIACORVM MILIARIA ET II FLAVIA BRITTONVM ET]	42
10 SV [NT IN MOESIA INFERIORE SVB SEX OCTAVIO FRONTONE]	42
[-]Q[- - -]	

Aceste trupe au format probabil un corp expediționar care, în anul 92, l-a însoțit pe împăratul Domitian în Pannonia²⁴, împotriva sarmaților; pentru această campanie, împăratul a primit o *ovatio* (Martial, 8, 8, 5)²⁵. În acest caz, *constitutio* imperială din care a fost extrasă această diplomă poate data chiar din anul 93²⁶; prin urmare, numărul de ordine al puterii tribuniciene de pe *intus* ar putea fi *XII*.

Textul constituției imperial poate fi reconstituit (parțial) astfel:

[Imp(erator) Caesa]r divi Vesp[asiani f(ilius) Domitianus / Augustus], Germanicu[s, pontifex maximus, / tribunicia po]/testat(e) XII, [imp(erator) XXII, co(n)s(ul) XVI, / censor perpetuus, p(ater) p(atriciae)], [equitibus et peditibus qui militaverunt in alis - - - et cohortibus - - - quae appellantur - - - I Hispa]/n[oru]m [mi]li[aria] et - - - et I Flavia Bes[sorum et I Lusitanorum et I Monta ?]/norum et V [Hispanorum et VII Breucorum civium] / Romanoru[m et sunt in Moesia Superiore sub] / Cn. Aemili[o Cicatricula Pompeio Longino, item] / in alis du[abus et coh(ortibus) tribus: I Asturum ?] / et I Cl[audia Gallorum et I Cilicum milliaria et] / II Ma[tti]acorum milliaria et II Flavia Numidarum et] / su[nt in Moesia Inferiore sub Sex. Octavio Fron/t]o[ne - - -] etc.

Titularul diplomei provenea, probabil, dintr-una dintre trupele Moesiei Inferioare menționate în această *constitutio*.

²⁴ C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V 2: *Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Traian* (Sitzungsberichte..., 217. Band, 1. Abhandlung), Wien 1937, p. 40; K. Strobel, *Die Donaukriege Domitians*, Bonn, 1989 [Antiquitas, I, 38], p. 99–104.

²⁵ D. Kienast, *Die Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*², Darmstadt, 1996, p. 115. B. Lörincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*, I, Wien, 2001, p. 67, 70.

²⁶ Dacă nu cumva din anul 95, întrucât trupele din Moesia Superior nu apar în diplomele din 94 și 96.

UN FRAGMENT DE DIPLÔME MILITAIRE DE L'EMPEREUR DOMITIEN

RÉSUMÉ

Un petit fragment de diplôme militaire mentionne plusieurs troupes des armées des provinces Moesia Superior, pendant le gouvernement de *Cn. Aemilius [Cicatricula Pompeius Longinus]*, et Moesia Inferior, probablement sous *Sex. Octavius Fronto*. Il s'agit probablement d'un « corps expéditionnaire » qui aurait pu accompagner l'empereur Domitien en 92 dans l'expédition contre les Sarmates, finalisée pour l'empereur par un *ovatio* (Martial, 8, 8, 5). Ainsi, la diplôme pourrait dater de l'année 93 p.Chr.

Mots-clé: Moesia Superior, Moesia Inferior, *alae*, *cohortes*.

ABREVIERI

- ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaMT – Acta Musei Tutovensensis, Bârlad
AÉ – Anné Épigraphique, Paris
American Anthropologist – Journal of the American Anthropological Association, Washington D.C.
AmerAnt – American Antiquity, Washington, D.C.
Angustia – Angustia, Arheologie – Etnografie, Sf. Gheorghe
ANRW – Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Berlin – New York
Apulum – Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București
BCH – Bulletin de Correspondance Hellénique, Atena, Paris
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BIFAO – Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale
Bulletin AIESEE – Bulletin d'archéologie sud-est européenne, București
ByzZ – Byzantinische Zeitschrift, München
CAMNI – Cercetări arheologice, Muzeul Național de Istorie a României, București
Carpica – Carpica, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CI – Cercetări Istorice, Iași
CIL – Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin
Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; serie nouă
N.S. (nouvelle série); Révue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
Danubius – Danubius, Galați
Dialogues d'histoire ancienne – Dialogues d'histoire ancienne, Paris, Atena
Drobeta – Drobeta-Turnu Severin
EJA – European Journal of Archaeology
Etudes balkaniques – Etudes balkaniques, Sofia
EurAnt – Eurasia Antiqua, Zeitschrift für Archäologie Eurasiens, Mainz am Rhein
Haemus – Haemus, Tirana
Historia Urbana – Historia Urbana, Sibiu
ILD – C.C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
JÖB – Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, Viena
Ktema – Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques, Strasbourg
MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
MemAntiq – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
Notes and Queries – Notes and Queries, Oxford Journals
Nueva Antropología – Nueva Antropología, Mexico
PAS – Prähistorische Archäologie Südosteuropas, Berlin
Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și
Arheologie, Constanța
PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
RCRFAcA – Rei Cretariae Romane Fautorum Acta, Abingdon

SCIVA, tomul 65, nr. 1–2, București, 2014, p. 191–192

- RE – Revue Epigraphique, Paris
RESEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RevIst – Revista de Istorie/Istorică, București
Revista Bistriței – Revista Bistriței, Bistrița
RevMuz – Revista Muzeelor, București
RMD – M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, 2 vol., Londra, 1978 și 1985
RMM – MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor, Monumente Istorice și de Artă, București
RRH – Revue Roumaine d’Histoire, București
SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
Sargetia – Sargetia, Acta Musei regionalis Devensis, Deva
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SGU – *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten. Eine Veröffentlichung der Akademie der Wissenschaften und der Literatur Mainz*
SJ – Slavic Journal
SP – Studii de Preistorie, București
StCl – Studii Clasice, București
StComSatu Mare – Studii și Comunicări, Satu Mare
TD – Thraco-Dacica, București
Tyche – Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn